

УДК 639.1.05(477.42)

DOI <https://doi.org/10.32782/2226-0099.2025.142.2.36>

ЕКОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ОРГАНІЗАЦІЇ МИСЛИВСЬКО-ГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА ЖИТОМИРСЬКОЇ РАЙОННОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ УТМР

Кратюк О.Л. – д.б.н., професор,

професор кафедри лісового та садово-паркового господарства,

Поліський національний університет

Власюк В.П. – к.с.-г.н., доцент,

доцент кафедри лісового та садово-паркового господарства,

Поліський національний університет

Воробей В.П. – магістр,

голова Житомирської районної організації

Українського товариства мисливців і рибалок

Стале управління мисливськими ресурсами виходить за рамки простого встановлення лімітів та регулювання чисельності дичини. Воно вимагає всебічного розуміння екосистем, які підтримують ці види, і складних взаємозв'язків між екологічними, соціальними та економічними чинниками. Прийняття екосистемного підходу до менеджменту, що ґрунтується на наукових дослідженнях, збереженні біорізноманіття та інтеграції традиційних екологічних знань з інноваційними підходами, є важливим для забезпечення сталого розвитку мисливських ресурсів. У статті досліджено екологічні аспекти ведення мисливського господарства на території Житомирської районної організації УТМР. В основу аналізу організації ведення мисливського господарства покладено матеріали державної статистичної звітності II-типу «Мисливство» Житомирської РО УТМР за 2013-2024 роки, а також архівні матеріали господарства. Упродовж 2022-2024 рр. основними видами діяльності районної організації було проведення біотехнічних заходів, підтримання у належному стані біотехнічних споруд та охорона мисливських угідь. Проаналізовано сучасний стан мисливських угідь, їхню структуру, основні види мисливської фауни та тенденції змін чисельності тварин. Зокрема, фактичні показники чисельності популяцій мисливських тварин таких як козуля європейська (193 особини), кабан дикий (94 особини), лось (16 особин), куниця лісова (23 особини) та загалом качок (3630 особин) виявилися значно вищими від їх оптимальних показників у господарстві, подекуди у два-три рази. Оцінено вплив воєнного стану на діяльність господарства, зокрема заборону полювання та її наслідки для регулювання чисельності хижаків та мисливських видів. Наведено аналіз фінансових показників функціонування організації в довоєнний та воєнний періоди, а також ефективність біотехнічних заходів. Визначено ключові чинники, що впливають на продуктивність мисливських угідь, та запропоновано шляхи удосконалення екологічного менеджменту мисливського господарства в умовах сучасних викликів. Окреслено перспективи подальших досліджень, зокрема розробку стратегії сталого ведення мисливського господарства, заходів щодо боротьби з браконьєрством і регулювання чисельності хижаків, а також оцінку впливу полювання на біорізноманіття.

Ключові слова: мисливське господарство, екологічні аспекти, біорізноманіття, воєнний стан, мисливські угіддя, регулювання чисельності, біотехнічні заходи.

Kratiuk O.L., Vlasjuk V.P., Vorobei V.P. Ecological aspects of the organization of hunting and game management production of the Zhytomyr district organization of the USHF

Sustainable management of hunting resources goes beyond simply setting limits and regulating game numbers. It requires a comprehensive understanding of the ecosystems that support these species and the complex interrelationships between ecological, social and economic factors. Adopting an ecosystem-based management approach based on scientific research, biodiversity conservation, and the integration of traditional ecological knowledge with innovative approaches is essential to ensure the sustainable development of hunting resources.

The article investigates the ecological aspects of hunting management on the territory of the Zhytomyr District Organization of the USHF. The analysis of the hunting the organization of management organization is based on the materials of the state statistical reporting of the II-tp "Hunting" of the Zhytomyr DO USHF for 2013-2024, as well as archival materials of the farm. During 2022-2024 the main activities of the district organization were biotechnical measures, maintenance of biotechnical facilities, and protection of hunting grounds. The current state of hunting grounds, their structure, the main species of hunting fauna and trends in the number of animals are analyzed. In particular, the actual numbers of game animal populations such as Roe deer (193 individuals), Wild boar (94 individuals), Elk (16 individuals), Marten (23 individuals) and ducks (3630 individuals) were significantly higher than their optimal indicators in the farm, sometimes by two to three times. The impact of martial law on the farm's activities, in particular the ban on hunting and its consequences for regulating the number of predators and game species, are assessed. An analysis of the financial performance of the organization in the pre-war and war periods, as well as the effectiveness of biotechnical measures, is presented. The key factors affecting the productivity of hunting grounds are identified and ways to improve the environmental management of hunting in the face of modern challenges are proposed. Prospects for further research, including the development of a strategy for sustainable hunting management, measures to combat poaching and regulate the number of predators, as well as assessing the impact of hunting on biodiversity, are outlined.

Key words: hunting, ecological aspects, biodiversity, martial law, hunting grounds, population regulation, biotechnical measures.

Постановка проблеми. Розвиток галузі мисливського господарства України [12, 19] є інструментом реалізації екологічної та лісової політики [7, 13, 21], має важливе значення для економіки держави та збереженню біорізноманіття загалом [2, 8, 10, 23, 29]. Сприяючи сталому використанню природних ресурсів, забезпечуючи дохід через екосистемні послуги, мисливський туризм та полювання [3, 4, 6], мисливське господарство відіграє важливу роль у регулюванні чисельності тварин, особливо хижаків, запобігаючи перенаселенню і, як наслідок, екологічному дисбалансу територій [1, 5, 25]. Належний менеджмент мисливської галузі заохочує громадські зусилля з охорони природи та підтримки екосистем, що також має культурне значення, зберігаючи традиції та сприяючи активному відпочинку [11]. Крім того, мисливство створює можливості для працевлаштування в сільській місцевості, підтримуючи місцеві громади та сприяючи соціально-економічному розвитку депресивних територій [30].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчаючи історичний контекст, суспільне значення мисливського господарства в Україні стає все більш очевидним, особливо щодо збереження довкілля, збільшення біорізноманіття, екологічної освіти та надання туристичних послуг [16, 27]. В сучасних кризових умовах зростає потреба в удосконаленні екологічних механізмів управління мисливським господарством. Підвищення ефективності вимагає застосування нових підходів до менеджменту господарської діяльності [20], а також постійного пошуку стратегій зменшення витрат, пов'язаних з товарами та послугами мисливського господарства [18].

З моменту здобуття Незалежності в Україні тривають дискусії щодо стратегічних напрямів та принципів реформування мисливського господарства [2, 9, 29]. Усі сходяться на думці, що природно-ресурсний потенціал мисливських угідь України, забезпечує можливість для впровадження інноваційних та сучасних технологій ведення мисливського господарства [1, 17]. Однак відсутність єдиного суспільного бачення її розвитку призвела до непорозумінь між ключовими зацікавленими сторонами, включаючи приватних інвесторів, державні мисливські підприємства, громадські організації та широку громадськість. Розбіжності у поглядах на

проблему, часто кардинально протилежні [24], що ще більше ускладнили процес реформування. Законодавчі заходи були спрямовані на створення структурованої системи управління мисливським господарством та приведення галузі у відповідність до світових екологічних та економічних стандартів [28]. Незважаючи на ці фундаментальні зусилля, практична реалізація була ускладнена складними регуляторними вимогами та недостатньою координацією між зацікавленими сторонами щодо сучасних екологічних та природоохоронних цілей. Постійні розбіжності в підходах до реформ і кінцевих цілей серед ключових гравців перешкоджають повному досягненню очікуваних результатів. Це підкреслює необхідність подальшої адаптації та вдосконалення політики для ефективної інтеграції екологічних пріоритетів зі сталим управлінням мисливськими ресурсами України, враховуючи особливості воєнного стану [14].

Постановка завдання. Визначити та узагальнити основні екологічні аспекти ведення мисливського господарства на території Житомирської районної організації (РО) УТМР.

Об'єкт дослідження – процес ведення мисливського господарства. *Предметом дослідження* – екологічні аспекти організації мисливсько-господарського виробництва на прикладі Житомирської РО УТМР.

В основу аналізу стану ведення мисливського господарства покладено матеріали державної статистичної звітності П-тп «Мисливство» Житомирської РО УТМР за 2013–2024 роки, а також архівні матеріали господарства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Житомирська РО УТМР відновила свою діяльність у 1946 році [15]. Наразі мисливські угіддя РО УТМР становлять площу 58809,6 га, де переважають польові (рілля, луки тощо) угіддя – 50039,05 га або 85,1%. Решта площі (14,9%) – практично порівну припадає на лісові (4005,6 га) та водно-болотні угіддя (4764,65 га) (П-тп «Мисливство» за 2024 рік). На території Житомирської РО УТМР домінують типи мисливських угідь Орні землі (34391,15 га або 58,5%) та Луки (3122,05 га або 26,7%). Інші представлені типи це Хвойний ліс (2174,7 га або 3,7%), Листяний ліс (1221,4 га, або 2,1%), Болота (3122,05 га або 5,3%) та Водойми (1663,1 га або 2,8%) – мають незначну частку, проте значні площі якщо брати до уваги обсягами території користувача (табл. 1). Територія мисливських угідь поділяється на 7 егерських обходів (8 штатних егерів). Житомирська РО УТМР складається з 30 первинних колективів.

Агресія росії по відношенню до України наклала свій вагомий відбиток на мисливсько-господарську діяльність Житомирської РО УТМР. Наразі ключовим чинником, з яким доводиться рахуватися здійснюючи мисливсько-господарську діяльність є заборона полювання. Упродовж 2022–2024 рр. основними видами діяльності районної організації було проведення біотехнічних заходів, підтримання у належному стані біотехнічних споруд та охорона мисливських угідь.

Районна організація є неприбутковою, тож існує виключно за рахунок проведення полювань та благодійних внесків. У 2022 році загальні витрати на ведення мисливського господарства склали 644353,00 грн. На охорону мисливських угідь та боротьбу з незаконним полюванням витрачено 98337,00 грн, на комплекс біотехнічних заходів із збереження та відтворення мисливської фауни – 78117,00 грн (усі зазначені кошти були витрачені виключно на придбання кукурудзи, коренеплодів, солі тощо), на проведення облікових робіт – 3046,00 грн, що загалом становить 179500,00 грн. Для порівняння: у 2020 році витрати на ведення мисливського господарства становили 1025976,00 грн, з яких витрати на охорону,

відтворення та обліки витрачено 230258,00 грн, а надходження від ведення мисливського господарства склали 695003,00 грн.

Таблиця 1

Розподіл площі Житомирської РО УТМР за типами мисливських угідь [26]

Тип мисливських угідь	Площа	
	га	%
Хвойний ліс	2174,7	3,7
Хвойний ліс (ялина)	9,9	0,01
Листяний ліс	1221,4	2,1
Змішаний ліс	443,0	0,8
Чагарники	84,0	0,1
Орні землі	34391,15	58,5
Луки	15677,9	26,7
Болота	3122,05	5,3
Водойми	1663,1	2,8
Разом	58787,2	99,99
Інші землі	22,4	0,01
Всього	58809,6	100,0

Крім того заборона полювання має й іншу негативну сторону щодо неможливості у повному обсязі проводити заходи з регулювання чисельності як основних мисливських видів (кабана дикого (*Sus scrofa*), козулю європейську (*Capreolus capreolus*), оленя лісового (*Cervus elaphus*) так і небажаних в угіддях, а саме: вовка (*Canis lupus*), шакала азійського (*Canis aureus*), лисицю звичайну (*Vulpes vulpes*) та єнотоподібну собаку (*Nyctereutes procyonoides*). Чисельність останніх зросла у декілька разів та суттєво впливає на санітарно-епізоотичну ситуацію. Проведення регулювання чисельності хижаків дієві лише за умови їх систематичного проведення, а не разових акцій. Так у передвоєнному 2021 році добуто 121 особину лисиці звичайної, хоча за результатами обліків зареєстровано в угіддях лише 33 ос.

У межах Житомирської РО УТМР найбільш перспективними категоріями мисливської фауни, на яких варто орієнтуватися при веденні мисливського господарства є перната дичина (польова та водно-болотна), хутрові звірі і в першу чергу заєць сірий (*Lepus europaeus*), а також ратичні – кабан дикий та козуля європейська. Окремо слід відмітити такі перспективні, на нашу думку, види як куниця лісова (*Martes martes*) та бобр європейський (*Castor fiber*). Якщо аналізувати стан ведення мисливського господарства до війни то можна зазначити, що основна частина здобутих трофеїв це перната дичина та хутрові звірі. Відзначаємо загальну тенденцію до скорочення обсягів добування хутрових звірів за останні 10 років (рис. 1). Максимальне вилучення тварин у господарстві припадає на 2018 рік – 785 ос., а мінімальне – на 2022 рік. Чисельність добутих хутрових звірів в основному базується на вилученні зайця сірого, якого за останніми обліками 2025 року нарахували 1698 особин. Загальні обсяги добування ратичних тварин (кабана дикого та козулі європейської) незначні – 10–30 особин.

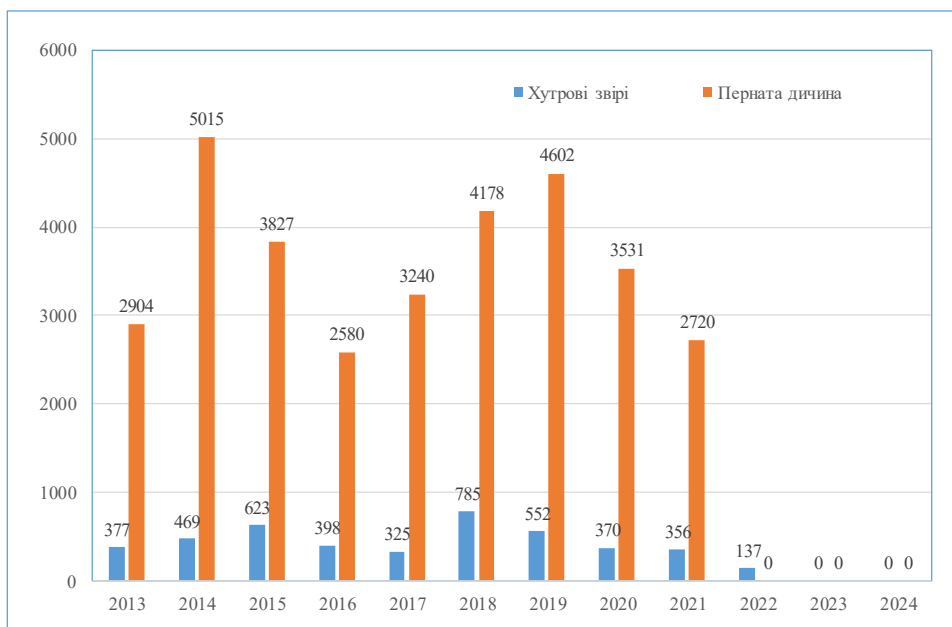

Рис. 1. Показники добування хутрових звірів та пернатої дичини на території Житомирської РО УТМР

Добування пернатої дичини виглядає хвилеподібно за роками (див. рис. 1) з двома піками у 2014 році (5015 ос.) та 2019 році (4602 ос.) та трьома мінімумами – у 2013 році (2904 ос.), 2016 році (2580 ос.) та 2021 році (2720 ос.). Так в останньому повноцінному сезоні полювання (2021 рік) серед пернатої дичини добуто куликів – 315 ос. (баранець звичайний (*Gallinago gallinago*)), голубів – 720 ос., у тому числі припутнів (*Columba palumbus*) – 541 ос., горлиць (горлиця садова (*Streptopelia decaocto*) та горлиця звичайна (*Streptopelia turtur*)) – 179 ос., перепілок (*Coturnix coturnix*) 310 ос., качок – 955 ос. (крижня (*Anas platyrhynchos*) – 641 ос., чирянки малої (*Anas crecca*) – 163 ос., чирянки великої (*Anas querquedula*) – 151 ос.), лиски (*Fulica atra*) – 420 ос., пірникози великої (*Podiceps cristatus*) – 177 ос.

Розташування мисливських угідь навколо обласного центру (м. Житомир – чисельність населення на 01.01.2022 року – 261624 чел.) накладає своєрідний відбиток на структуру та особливості функціонування мисливських угідь через постійну присутність значної кількості місцевого населення та відпочивальників. Оцінку продуктивності мисливських угідь Житомирської РО УТМР проведено на основі нормативно визначених [22] категорії цінності (захисних та кормових властивостей) угідь з урахуванням особливостей розташування території господарства та зробивши поправки на чинники, які впливають на продуктивність угідь (табл. 2).

За показниками коригуючих коефіцієнтів можна досить чітко відстежити стан з організації мисливсько-господарського виробництва у РО УТМР. Так підгодівля мисливської фауни ведеться для оленя, кабана, куни, козулі та зайця сірого (поправочний коефіцієнт -0,1 – -0,2), а її ефективність видно по здійсненню комплексу

біотехнічних заходів. Для усіх, крім куниці лісової, видів біотехнічні заходи мають позитивний ефект: лось (поправочний коефіцієнт -0,1), козуля європейська та олень (поправочний коефіцієнт -0,2), а кабан дикий і заєць сірий (поправочний коефіцієнт -0,5). Найгірші показники впливають на ратичних фітофагів – це вплив хижаків на елементарні популяції (поправочний коефіцієнт +0,2), загибель мисливських тварин (+0,3 – +0,14), браконьєрство – +0,2 – +0,08. Браконьєрство у приміській зоні суттєво впливає на стан ведення мисливського господарства, що є вагомим приводом до посилення охорони угідь Житомирської РО УТМР. Інші чинники не несуть суттєвого погіршення по окремо, проте впливають синергетично із зазначеними вище.

Таблиця 2

Середній клас бонітету угідь придатних для основних видів мисливських тварин з урахуванням чинників, які впливають на цінність угідь [26]

Середній клас бонітету та чинники, які впливають на цінність	Вид					
	лось	олень	козуля	кабан	заєць	куниця
Розрахований середній бонітет	2,10	2,84	2,98	3,06	2,84	3,97
Клімат	0,02	0,02	0,02	0,01	0,02	0,01
Чинник неспокою	0,04	0,02	0,02	0,01	0,02	
Окультуреність ландшафту		0,02	0,02		0,02	
Загибель мисливських тварин	0,30	0,18	0,14	0,05	0,05	0,01
Вплив хижаків	0,20	0,20	0,20	0,02	0,01	
Вплив конкурентів	0,02	0,02	0,02			
Санітарний стан	0,02	0,02	0,02			
Браконьєрство	0,20	0,08	0,18	0,05	0,05	0,01
Формування популяції	0,30	0,10				
Додаткова кормова база		-0,1	-0,1	-0,2	-0,2	-0,2
Ефективність біотехнічних заходів	-0,1	-0,2	-0,2	-0,5	-0,5	
Загальний коефіцієнт впливу (вказати знак «+» чи «-»)	+1,00	+0,36	+0,32	-0,56	-0,44	-0,17
Середній клас бонітету з урахуванням чинників	3,1	3,2	3,3	2,5	2,4	3,8

Згідно облікових даних на початок 2025 року чисельність лося (16 ос.) та куниці лісової (21 ос.) перевищує оптимальну, козулі європейської (193 ос.) – перевищує удвічі, а кабана дикого – майже втричі (94 ос.). Чисельність зайця сірого нижча за оптимальну (1698 ос.). Стосовно качок показники перевищення оптимальної чисельності становлять утричі (3630 ос.) (табл. 3).

Таким чином окремі отримані оптимальні показники чисельності популяцій мисливських тварин виявилися значно нижчими від фактичної чисельності тварин. Вважаємо, що така чисельність тварин один з наслідків заборони полювання та регулювання їх чисельності у господарстві.

Таблиця 3

Оптимальна щільність та оптимальна чисельність основних мисливських видів Житомирської РО УТМР

Вид	Біотопи, га(км)	Оптимальна щільність, шт./1000 га	Оптимальна чисельність, ос.	Фактична чисельність, ос. (2024 рік)	Розрахований середній бонітет
Лось	3263	3,5	11	16	3,1
Олень	3506	4,9	17	-	3,2
Козуля	5621	15,5	87	193	3,3
Кабан	6525	5,0	33	94	2,5
Заєць	48328	40	2078	1698	2,4
Куниця	3732	3,6	13	23	3,8
Качки	4785,15	256	1225	3630	2,03
Бобер	28,6 км		63	44	

Висновки та перспективи подальших досліджень. Процес стабілізації сучасного мисливського господарства потребує цілісної стратегії, яка б консолідувала зусилля для комплексного подолання взаємопов'язаних проблем лісового, сільськогосподарського та мисливського господарств. Досягнення цієї мети вимагає впровадження передових управлінських підходів, адаптованих до цих секторів економіки. Впровадження інноваційних методів управління мисливським господарством є надзвичайно важливим, оскільки вони підвищують ефективність моніторингу популяцій диких тварин та оцінки стану природних оселищ. Не менш важливим є підтримання стійкої рівноваги між екологічними потребами мисливських видів та господарською діяльністю. Цей баланс відіграє вирішальну роль у запобіганні надмірної експлуатації мисливських ресурсів та забезпеченні довгострокового гомеостазу екосистем.

Для сталого ведення мисливського господарства в Житомирській РО УТМР необхідно розробити та впровадити низку екологічно виважених ініціатив, спрямованих на вирішення критичних проблем, що спостерігаються в мисливських угіддях. Перш за все, це боротьба з браконьерством та регулювання чисельності хижаків. Крім того, необхідно вжити проактивних заходів для недопущення загибелі мисливських тварин на технічних об'єктах, транспортних шляхах тощо.

У подальших дослідженнях необхідно продовжити акцентувати увагу на екологічних аспектах ведення мисливського господарства, зокрема провести комплексну оцінку біорізноманіття в межах мисливських угідь, щоб зрозуміти вплив полювання (його відсутність) на місцеві біогеоценози, а також з'ясувати роль якості природних оселищ у підтримці популяцій мисливських видів тварин, визначивши критичні території для збереження або відтворення їх популяцій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Бондаренко В.Д. Біотехнія. Львів : ІЗМН, 1998. Ч.1. 260 с.
2. Бондаренко В.Д., Різун Е.М. Актуальні питання стану і ведення мисливського господарства в Україні та можливі напрями їх вирішення. *Наукові праці Лісівничої академії наук України*. 2016. Вип. 14. С. 180–184.
3. Василюк О., Ільмінська Л. Екосистемні послуги. Огляд. Київ: БО «БФ «Фонд захисту біорізноманіття України», 2020. 84 с.

4. Волох А.М. Великі ссавці південної України в XX столітті (динаміка ареалів, чисельність, охорона та управління) : дис. ... д-ра біол. наук: 03.00.08 / Інститут зоології НАН України. Київ, 2004. 401 с.
5. Волох А.М. Проблеми управління ресурсами мисливських тварин в Україні. Збірник матеріалів II-го Всеукраїн. з'їзду екологів з міжнародною участю. Вінниця, 2009. С. 196–198.
6. Гонта О.І., Музика В.В. Проблеми та перспективи розвитку мисливського туризму в Україні. *Економіка і управління*. 2020. № 1. С. 25–36.
7. Данилюк Л.Р. Мисливське господарство: поняття, особливості, завдання та функції. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2014. Вип. 34. С. 241–250.
8. Данилюк Л.Р. Розуміння правовідносин використання мисливських природних ресурсів та їх суб'єкти. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. 2015. № 2 (1). С. 106–109.
9. Данилюк Л.Р. Правовий режим мисливських природних ресурсів в Україні : монографія. Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника, 2017. 176 с.
10. Дейнека А.М., Бурмас В.Р. Стан і перспективи розвитку мисливського господарства. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2013. Вип. 23.13. С. 78–94.
11. Дмитренко А.А. Етнокультурні традиції мисливського промислу Житомирського Полісся. *Наук. вісн. Східноєвроп. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Серія: Історичні науки*. 2013. № 12(261). С. 185–190.
12. Загороднюк І. Мисливствознавство та мисливські лабораторії в Україні за 100 років: трансформації ідей та інституцій. *Theriologia Ukrainica*. 2024. № 27. С. 146–169.
13. Кичко І.І., Гонта О.І., Музика В.В. Еколого-економічні імперативи розвитку лісового, мисливського, водного господарства в Україні. *Інноваційна економіка*. 2021. № 3–4. С. 79–86.
14. Ковтун Д. Концепція екосистемних послуг та формування правових засад монетизації послуг, що надаються лісовими екосистемами, в умовах збройної агресії російської федерації проти України. *Юридичний вісник*. 2024. № 4. С. 225–234.
15. Косенко О. М., Вергун М.Г. Фауна – живе багатство Житомирщини. Житомир, 2001. 146 с.
16. Кратюк О.Л., Хоєцький П.Б. Соціальне значення мисливства. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2010. Вип. 20.15. С. 344–351.
17. Маменко О.М., Портянник С.В. Інноваційні технології в мисливському господарстві : навч.-методичний посібник. Харків, 2014. 306 с.
18. Медвідь Л.Г., Говда Г.А. Організація і методика обліку матеріальних витрат у мисливських господарствах. *Торгівля, комерція, підприємництво*. 2012. Вип. 14. С. 120–133.
19. Музика В., Гонта О. Оцінювання сучасного стану розвитку мисливського господарства України. *Галицький економічний вісник*. 2020. № 6(67). С. 19–22.
20. Муравйов Ю.В., Хоєцький П.Б. Аналіз ведення мисливського господарства та шляхи підвищення його ефективності. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2011. Т. 21, № 1. С. 23–29.
21. Муравйов Ю.В. Планування мисливськогосподарської діяльності як інструмент реалізації екологічної та лісової політик. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2006. Т. 16, № 2. С. 38–41.
22. Настанови з упорядкування мисливських угідь. Київ, 2002. 114 с.
23. Новицький В.П., Голубев М.І. Управління мисливськими ресурсами агроландшафтів України та зарубіжжя: господарсько-правові аспекти. *Наукові доповіді НУБіП України* (електр. журн.) 2016. № 5 (62). Режим доступу: <https://scireports.com.ua/uk/journals/tom-62-4-2016>

24. Новицький В. Нормативне забезпечення мисливського господарства: штрихи до «розмитої» картини. *Полювання та риболовля*. 2017. № 7 (189). С. 6.
 25. Новицький В.П. Мисливські ресурси агроландшафтів України: стан та проблематика управлінням (на прикладі лісостепової зони) : монографія. Київ : УкрДГРІ, 2020. 221 с.
 26. Проект організації та розвитку мисливського господарства Житомирській РО УТМР Житомирської області. Пояснювальна записка. Харків, 2011. 199 с.
 27. Проців О.Р. Організація мисливства у Галичині кінця ХІХ – поч. ХХ століття в контексті державного регулювання розвитку мисливського господарства в Україні. Івано-Франківськ: ФОЛІАНТ, 2015. 204 с.
 28. Хоецький П.Б., Похалюк О.М. Мисливське господарство країн Європи. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2014. Т. 24, № 8. С. 42–52.
 29. Шейгас І.М. Особливості та перспективи розвитку мисливського господарства України у період реформування галузі. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2006. Вип. 16.3. С. 47–52.
 30. Яворська А.В. Мисливське господарство як напрям розвитку місцевих промислів. *Вісник Житомирського національного агроекологічного університету*. 2013. № 1-2(2). С. 355–363.
-